

Роксана Харчук

РОСІЙСЬКИЙ ЕТНОТИП ЗА ТЕКСТАМИ Т. ШЕВЧЕНКА

Першою науковою спробою окреслити український національний характер чи український національний тип можна вважати статтю М.Костомарова “Дві руські народності”, опубліковану 1861 р. в “Основі”. Для досягнення поставленої мети вчений використовує чи не найдосконаліший науковий метод — порівняння. Прикметно, що саме порівняння українців із росіянами дає блискучий результат. М. Костомаров доходить висновку, що в перших переважає поезія, естетика, лагідність вдачі, ніжна мрія, у других — проза, практичність, твердість вдачі і творча туга. Основна ж відмінність між цими етносами, на думку вченого, полягає в індивідуалізмі й демократизмі українців та колективізмі й авторитаризмі росіян. Принагідно зазначимо, що в цій же праці М. Костомаров визначає поляків як аристократичний народ. У ХХ ст. на підставі цієї статті В.Янів у своїх працях сформулює відмінність між українцями і росіянами в психологічних категоріях: українці — інтровертний тип, росіяни — екстравертний, ендотимне тло в українців протистоїть домінуючому інтелекту росіян¹. Певна річ, Т.Шевченко не говорив про ті чи ті національні типи прямо. Як митець він змальовував їх опосередковано — через систему образів. Проте оцінка українців і росіян у М.Костомарова й Т.Шевченка, яка передусім базується на порівнянні й протиставленні двох етносів, часто збігається. Слід зауважити, що, говорячи про російський етнотип, Т.Шевченко завжди має на увазі Російську державу, начебто наголошуючи, що російський етнос сформований державою. До того ж Т.Шевченко, на відміну від М.Костомарова, майже виключно користується етнонімом “москаль”, ігноруючи етноніми “росіянин” і “великорос”. У своїх працях Я.Розумний висловлює думку, що це був свідомий політичний акт, який віддзеркалював антиімперську атмосферу серед українського населення і протест самого поета². Загальний висновок Я.Розумного потребує конкретизації. Етнонім “росіянин” у часи Шевченка був порівняно новим. Як відомо, Петро I ввів спеціальним декретом нову назву Росія лише в 1713 р. Ця назва мала символізувати оєвропеснення Московщини. Вона також мала забезпечити Московській державі історичну тяглість, узурпувавши давню руську традицію. Т.Шевченко цього факту не визнавав. Його обурювало, що М.Карамзін зобразив Київську добу як складову історії Московської держави. Про це свідчить іронічна згадка у “Великому льоху” про “Историю государства Российского”: “Карамзіна, / Бачиш, прочитали”. Також, згадуючи у чотиривірші “За що ми любимо Богдана?” німчиків, які обули в дурні великомудрого гетьмана, Т.Шевченко, певне, мав на увазі німецьких істориків Г.-З.Басра, Г.-Ф.Міллера, А.-Л.Шлецера, А.А.Куніка, В.-Л.-П.Томсена, які обстоювали думку, що початки Російської держави слід шукати в Русі, тоді як насправді історія Росії як держави починається від часів Андрія Боголюбського. Німецьких ідеологів Російської держави й російських царів — Катерину II, Миколу I, які етнічно також належали до німців, мав на увазі Т.Шевченко, іронізуючи над російською вороною: “Та ти добре натворила: / Так кацапів закрепила / У німецькі кайдани — / Хоч лягай та й засни”. У цьому виявилась непомильна історична інтуїція Т.Шевченка. Адже одружений із німкеню останній російський цар Микола II практично вже не розмовляв російською мовою. Про історичну інтуїцію Т.Шевченка свідчила і

¹ Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. — Мюнхен, 1993. — С. 13.

² Розумний Я. “Москаль” і “москальство” в шевченковій поезії // Сучасність. — 2001. — №9. — С. 110.

його відмова від нових етнізмів і чимало інших фактів, наприклад, позитивна оцінка гетьмана Дорошенка, негативна — Хмельницького чи амбівалентне ставлення до Мазепи всупереч загальноприйнятим на той час поглядам в історичній науці. Щодо етнізмів, то варто пам'ятати, що етнічна асиміляція українців, тобто зміна української самосвідомості і втрата українцями своєї етнічної приналежності, відбувалася в Російській імперії в особливій формі. Остання привласнила собі не тільки давню українську історію, а й назву давнього етносу — отож, Русь і русини почали асоціюватися виключно з Росією та росіянами³. Ця історична фальсифікація змінила науковий погляд на хід усієї східноєвропейської історії. Для первісних носіїв назв “Русь” і “русин” існувало два варіанти поведінки: або забути, що вони окремішній етнос, або шукати для себе нове ім'я, утверджувати себе в історії. Нову назву “Україна” активно запроваджував у вжиток саме Шевченко, хоча, як відомо, у нього жодного разу не зустрінемо етнізма *українець*, який почне широко вживатися лише згодом.

Питання про те, якими бачив росіян Т. Шевченко, й досі залишається чи не найбільш інтригуючим. Про це останнім часом писав Ю. Барабаш у статті ““Лица бурсманской национальности” у Гоголя и Шевченко”, що надрукована у ж. “Вопросы литературы” за травень-червень 1999 р., та Я.Розумний у вже згадуваній статті ““Москаль” і “москальство” в Шевченковій поезії”. Кожен з авторів підходить до проблеми з різних позицій. Ю. Барабаш трактує росіян як “нових ляхів”, вважаючи, що на Україні за часів Шевченка господарював не російський етнос, а російсько-імперська еліта, склад якої був інтернаціональним: російські поміщики, ліфляндські барони, представники старовинних магнатських родів і свої однокровні “німці” — поміщики українського походження. Така позиція досить вразлива, оскільки у творах Т.Шевченка є чимало висловлювань, які свідчать про те, що поет вбачав чималу різницю між “ляхами” й “москалями”. По-перше, поляків він вважав слов'янами: ““Слава Богу, що минуло”, — а надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми слав'яне” (Передмова до видання: “Гайдамаки”. Поема Т.Шевченка. Санктпетербург, 1841). — Т. 5. — С. 201), тоді як росіян ніколи не згадував у слов'янському контексті. Можна зробити припущення, що Т.Шевченко взагалі мав сумнів щодо слов'янського походження росіян. Про те, що назва “нові ляхи” для росіян — евфемізм, свідчить і загальний контекст творчості Т.Шевченка, і, наприклад, такий пасаж з “Іржавця”: “Розказали кобзарі нам / Про війни і чвари, / Про тяжкеє лихоліття... / Про лютії кари, / Що ляхи нам завдавали — / Про все розказали. / Що ж діялось по шведчині! / То й вони злякались! / Онімилі з переляку / Сліпі небораки. / Отак її воєводи, / Петрові собаки, / Рвали, гризли...”. Я.Розумний, на відміну від Ю.Барабаша, схильний все-таки вважати, що підвалиною Російської імперії був і досі залишається російський етнос, наділений комплексом суперіорності. Офіційне ж шевченкознавство, відповідаючи на питання: так проти кого ж Т. Шевченко спрямовував свій антиімперський пафос — проти російського етносу як такого, проти інтернаціональної російської еліти чи, може, проти російського царизму? — схиляється до третього, до речі, найменш переконливого варіанта відповіді⁴. Оскільки питання лишається відкритим, варто пошукати на нього об'єктивну відповідь, проаналізувавши, якими бачив і якими показав Т. Шевченко росіян не тільки у своїй поезії, а й у прозі та щоденнику.

³ Див.: *Наконечний С.* Украдене ім'я. — Львів, 2004.

⁴ Див. коментар до “Розритої могили”, в якому образ могили трактується, як “узагальнений до символу образ України, пограбованої царизмом” (*Івакін Ю. О.* Коментар до “Кобзаря” Шевченка: Поезії до заслання. — К., 1964. — С. 126) // *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12-ти т. — К., 2001. — Т. 1. — С. 693.

Не викликає заперечення факт, що, окрім українського етнотипу, у творчості Т.Шевченка найповніше подано російський етнотип. На перший погляд, різниця між ними суто зовнішня — це різні етнічні образи: “Вместо ракитника по сторонам дороги красуются высокие развесистые вербы. В первом селе Черниговской губернии уже беленькие хатки, соломой крытые, с дымарями, а не серые бревенчатые избы. Костюм, язык, физиономии — совершенно все другое... В продолжение одного часа вы уже чувствуете себя как будто в другой атмосфере” (“Капитанша”. — Т. 3. — С. 293-294)⁵. Однак Шевченко не спиняється на антропологічних та етнографічних відмінностях між українцями й росіянами. Значно більше його цікавлять відмінності психологічні, які, як побачимо, сформулюють конкретні політичні образи, тобто — образ колонізатора і образ колонії. Т.Шевченко не обмежується поверховими розбіжностями, як, наприклад, байдужість до природи росіян і поетичність української природи. Хоча варто нагадати нотатку в щоденнику 14 липня 1857: “Независимо от этой глубокой политики, в великороссийском человеке есть врожденная антипатия к зелени, к этой живой блестящей ризе улыбающейся матери природы... Нигде прутика зеленого не увидишь, а по сторонам непроходимые леса зеленеют. А деревня, как будто нарочно, вырубилась на большую дорогу из-под тени этого непроходимого сада. Растянулась в два ряда около большой дороги, выстроила постоянные дворы, а на отлете часовню и кабачок, и ей ничего больше не нужно. Непонятная антипатия к прелестям природы. В Малороссии совсем не то... Там бедный неулыбающийся мужик окутал себя великолепною вечно улыбающеюся природою и поет свою унылую задушевную песню в надежде на лучшее существование” (Т.5. — С.55).

Набагато більше Т.Шевченка цікавлять ті психологічні риси, якими наділяла народна уява росіян; здебільшого йдеться про несправедливість, жорстокість та підступність. Саме ці риси домінують як у шевченківських образах панів, так і в його образах офіцерів-спокусників. Можливо, етнічно не всі пани й офіцери в Шевченка були росіянами, проте політично і психологічно вони завжди належали до російської нації. Офіцери-спокусники, починаючи з Катеринино Івана й закінчуючи молодим корнетом із повісті “Наймичка”, діють і говорять із позиції сильного, тоді як заанапащені ними українки виступають у ролі жертв. Стереотипно неморальна поведінка російського офіцерства, що виливалась у пиятиці й розпусті, не засуджувалася тогочасним російським суспільством. Навпаки, така поведінка заохочувалася і романтизувалася. Принагідно можна згадати образ молодого корнета з поезії М. Некрасова “Тройка”, що має цілком позитивне звучання, тоді як Шевченко не має пістету до військових. Навпаки, у щоденнику 14 червня 1857 він дає нищівну з погляду гуманізму оцінку інституту російської солдатчини від рядового до найвищих чинів: “Солдаты — самое бедное, самое жалкое сословие в нашем православном отечестве... Но офицеры, которым отдано все, все человеческие права и привилегии, чем же они разнятся от бедняка солдата?... Ничем они, бедные, не разнятся, кроме мундира” (Т.5. — С.15). Російські жінки також не так болісно, як українки, спокутували провину позашлюбних стосунків. Гріх розпусту в українському суспільстві фактично був приречений на смерть: молода мати не мала засобів до існування, її виганяли за межі сільської громади, осуд односельців був непохитним, як це показано в поемі “Катерина”. Так реагувала на асиміляцію колоніальна спільнота задля самозбереження. Своєю творчістю

⁵ Тут і далі твори Т. Шевченка цит. за: Повне зібрання творів: У 12-ти т. —К., 2001.

Шевченко ствердив, що українцям властивий культ індивідуальної родини: “родина – це суть усього “Кобзаря””⁶. Центральне місце в українській сім’ї, за Шевченком, належить матері як утіленню безкорисливої любові і традиції. Маємо всі підстави інтерпретувати Шевченкову покритку як матір колоніальної нації, що опинилася під загрозою асиміляції. Поет загалом схильний протиставляти одухотворену любов українців матеріальній любові росіян. Наприклад, 26 січня 1858 Т.Шевченко робить запис у щоденнику: “Жидовское начало в русском человеке. Он без приданого не может даже полюбить” (Т.5. – С.146). Відомо, що українські селяни більше цінували здоров’я і лагідну вдачу нареченої, аніж її посаг.

У повісті “Художник” Т. Шевченко продовжує одну з найпопулярніших тем своєї творчості – тему стосунків між статями, змальовуючи їхню протилежну вісь: у молодого митця-українця виникає намір одружитися з росіянку, яку звів російський офіцер. Почуття росіянки виявляються такими ж неглибокими і поверховими, як і спокусника-офіцера. Отже, дихотомія Шевченкової поезії й прози “спокусник – покривджена дівчина” символічна. Вона ілюструє не тільки стосунки між різними статями чи протилежними соціальними світами, а й між різними етнотипами. Водночас у повісті “Художник” наявна ще одна сюжетна лінія, що належить до автобіографічних. У викупі молодого художника із кріпацтва беруть участь німець та росіяни.

Т. Шевченко звертає увагу на те, що в Росії існує прошарок інтелектуалів, які сповідують відмінні від офіційних цінності. Однак ці інтелектуали маргінальні не тільки в російському суспільстві, а й у середовищі російської еліти.

Водночас Т. Шевченка особливо дивує в росіянах їхня невмотивована апатія, що виявляється у невігластві, лінощах і бракові допитливості. Т. Шевченко не сприймає їхньої недбалості й нехоті до господарювання. Він також переконаний у тому, що лінощі і небажання працювати несумісні з глибокою вірою, тому іронічним рефреном в описах росіян звучить “самый православный”: “И этот-то народ русский не пашет и не сеет совершенно ничего, кроме дынь и арбузов, а хлеб ест белый, пшеничный, называемый по-ихнему калаци... Грустно видеть грязь и нищету на земле скудной, бесплодной, где человек борется с неблагоприятною почвой и падает, наконец, изнеможенный под тяжестью труда и нищеты. Грустно! невыразимо грустно! Каково же видеть ту же самую безобразную нищету в стране, текущей млеком и медом, как, например, в этой землице благодатной? Отвратительно! А еще отвратительнее встретит между этой ленивой нищеты обилие и при обилии отвратительную грязь и невежество!” (“Варнак”. – Т. 3. – С. 121). Ця відраза стає ще зрозумілішою, якщо порівняти недбалий, злидений російський світ з упорядкованим, багатим українським світом: “Село всего-навсего сорок хат, а посмотрите, чего в этом селе нет? И ставы, и млыны, и пасики, и вынныця, и броварь, и скотыны разной, а в коморах, – и, Господи! – разве птичьего молока нет, а то все есть ” (“Княгиня”. – Т. 3. – С.162). Проте, змальовуючи етнічні гетеростереотипи, Т.Шевченко намагався бути якомога об’єктивнішим. Стверджуючи, що середовище формує людину, він не заперечував існування винятків із правила. На його думку, навіть безнадійно зіпсуту попереднім життям людину можна змінити на краще, як це сталося з героєм повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали”. Тобто Т. Шевченко намагається пояснити причини неморальних вчинків не вродженою належністю людини до певного етнотипу, а тими стосунками, які переважають у певному етнічному, а відтак і в соціальному середовищі.

---

⁶ *Сумцов Н.* О мотивах поэзии Т. Г. Шевченка. – К., 1898. – С.14.

Т.Шевченко показує ті риси росіян, які збуджували спротив у традиційному українському середовищі: українцям важко було зрозуміти відсутність у росіян прихильності до землі, вміння на ній наполегливо працювати; українці не сприймали жорстокого поводження із кріпаками, до якого росіяни-землевласники і їхні закріпачені земляки звикли впродовж історії. Однак Шевченко як мислитель оцінює російський національний характер ще глибше. Він показує, що на підсвідомому рівні росіяни наділені комплексом суперіорності, тоді як українці – комплексом меншовартості. Саме росіянин або, щоб бути зовсім точним, москаль, на думку Шевченка, реалізує ідею деспотичної Російської імперії. Саме конкретний росіянин, а не абстрактний російський царизм, безособова держава чи інтернаціональна еліта виступають у ролі колонізаторів, які насаджували завойованим колоніям, зокрема Україні, протилежні цивілізаційні цінності. Інша справа, що “москаль” етнічно міг бути і українцем, і православним німцем, і поляком. У поемі “Сон” (“У всякого своя доля”) протилежні цивілізаційні цінності втілюються в контрасті *рай – пекло*. Рай – це естетично довершений український світ: “вся країна, / Повита красою”, в якому існує соціальна гармонія: “І царята, і старчата – / Адамові діти”. Саме колоніальний визиск перетворює рай на пекло. Образ останнього досить повний завдяки принципу градації: “Латану свитину з каліки знімають, /... а он розпинають / Вдову за подушне, а сина кують, / ... Опухла дитина – голоднее мре, / А мати пшеницю на панщині жне. /... То покритка попідтинню / З байстрам шкандибає”.

Українське пекло зумовлене не царизмом, як це прийнято трактувати⁷, а російським світом, в якому відсутня повага до людської особистості або, ще точніше, – поняття вільної людини. По-перше, характерна ознака російського суспільства, за Шевченком, – це його недиференційованість. Тут всі: і кріпаки, і вельможі – раби царя. Саме про це свідчить сцена генерального мордобою в поемі “Сон”. По-друге, Шевченка вражає російський цезаропалізм: “І перед образом твоїм (Ісуса. – Р.Х.) / Неутомленніє поклони. / За кражу, за войну, за кров, / Щоб братню кров пролити, просять / І потім в дар тобі приносять / З пожару вкрадений покров!” (“Кавказ”). Слід наголосити, що Т. Шевченко категорично не сприймав месіанства російської церкви, що втілюється в ідеї Москви – III Риму, в ідеї російського народу-богоносця та його претензіях виражати спільну всеслов'янську ідентичність. Часто неприйняття російської православної церкви ототожнюється з атеїзмом митця. По-третє, одним із перших Шевченко заговорив про російський комплекс суперіорності, що виявляється в нехтуванні правами поневолених народів, у переконанні власної культурної переваги: “До нас в науку! ми навчим, / Почому хліб і сіль почім! / Ми християни; храми, школи, / Усе добро, сам Бог у нас!... А тюрм! а люду!.. Що й лічить! / Од молдованина до фінна / На всіх язиках все мовчить, / Бо благоденствує!” (“Кавказ”). Російську присутність на величезних неросійських просторах на шляху свого повернення до Петербурга Шевченко фіксує у щоденнику 13 вересня 1857: “... я увидел... памятник, воздвигнутый над костями убитых при взятии Казани царем Иваном Лютым... Печальный памятник” (Т.5. – С.99). 17 вересня 1857: “... город Чебоксары. Ничтожный, но картинный городок. Если не больше, то по крайней мере на половину будет в нем домов и церквей. И все старинномосковской архитектуры. Для кого и для чего они построены? Для чувашей? Нет, для *православия*. Главный узел московской старой внутренней политики – православие” (Т.5. – С.101). В Архангельську, гуляючи по набережній, збудованій греком Варвараці, Шевченко

⁷ Коментар до комедії “Сон” // Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12-ти т. –К., 2001. – Т. 1. – С. 702.

констатує: “Плебейская же физиономия калмыка и татарина здесь редко покажется, ее место на исадах и в грязных переулках” (щоденниковий запис 10 серпня 1857) (Т.5. — С.81). Імперську велич Росії Шевченко подавав на тлі цілковитої невлаштованості російського побуту. Внаслідок цього образ росіянина не просто знижувався, а з іронічного він перетворювався на гостро сатиричний. 8 серпня 1857 Шевченко запитує у щоденнику: “Существует ли хоть один губернский город в России без Московской улицы? Кажется, нет. А без колбасной лавки существуют многие губернские города...” (Т.5. — С.78). Днем раніше — 7 серпня 1857 — Шевченко зазначив: “Ай да Астрахань! Ай да портовый город! Ни одного трактира, где бы можно хоть как-нибудь пообедать, а о квартире в гостиннице и говорить нечего. Зашел я в одну сегодня из так называемых гостинниц... спросил чего-нибудь поесть. И запачканный вертлявый половой отвечал мне, что все, что прикажете, все есть, кроме чаю. А на поверку оказалось, что ничего не имеется, кроме чаю, даже обыкновенной ухи. Это в Астрахани, в городе, который половину огромного русского царства кормит осетриной!” (Т.5. — С.77). Або 6 вересня 1857 у Самарі: ““Здесь русский дух, здесь Русью пахнет”, — т. е. салом, гарью и всевозможной мерзостью. У нас, однако ж, хватило храбрости заказать себе котлеты, но увы, не хватило терпения дожидаться этих бесконечных котлет... Огромнейшая хлебная пристань на Волге, приволжский Новый Орлеан! И нет порядочного трактира. О Русь!” (Т.5. — С.93). 26 вересня 1857: “Нижний Новгород во многих отношениях интересный город и не имеет печатного указателя. Дико! По-татарски дико!” (Т.5. — С.110). 10 березня 1858: “О Москва! О караван-сарай! Под громкою фирмою — отель. Да еще и со швейцаром” (Т.5. — С.160). У записі 6 серпня 1857 Шевченко намагається відповісти на запитання: “Где же причина этой нищеты (наружной) и отвратительной грязи (тоже наружной) и, вероятно, внутренней? Где эта причина? В армяно-татарско-калмыцком народонаселении, или в другой какой политико-экономической пружине? Последнее вероятнее. Потому вероятнее, что и другие наши губернские города ничем не уступают Астрахани, исключая Ригу” (Т.5. — С.76—77). Про переконаність Шевченка в тому, що національний характер не статичний, що він може змінюватися під тиском зовнішніх обставин, вказує й запис 8 серпня 1857: “Эх, немцы, немцы сарептские, и вы акклиматизировались, а я наверняка рассчитывал на вашу стойкую колбасолюбивую натуру” (Т.5. — С.79). Загалом Шевченко помічає, що європейські запозичення у росіян поверхові. 3 жовтня 1857 року він занотовує у щоденнику: “Русские люди, в том числе и нижегородцы, многим одолжились от европейцев и, между прочим, словом клуб,... они отринули свое родное слово *посиделки*, удивительно верно изображающее русские дворянские сборища. У европейцев клуб имеет важное политическое значение, а у русских дворян это даже и не мирская сходка, а просто посиделки. Они собираются посидеть за ломберными столами, помолчать, поесть, выпить, и, если случай поблагоприятствует, то и по сусалам друг друга смазать” (Т.5. — С.114). Російське православ'я, російська кріпаччина, російська солдатчина і нарешті російське самодержавство, суть яких із такою пристрастю й гірким сарказмом показав Шевченко, свідчили не тільки про те, що російська шкала цінностей не збігалася з європейською, а й про інше — про їхню відповідність психіці російського народу з його поверховою вірою в Бога й ірраціональною — в царя-батюшку. Щодо російської віри в Бога, то 27 вересня 1857 Шевченко, відвідавши церкву святого Георгія в Новгороді, зауважує: “Где же христианки? Где христиане? Где бесплотная идея добра и чистоты? Скорее в кабаке, нежели в этих обезображенных животных капищах” (Т.5. — С.111). Так само 16 лютого 1858 вже в Новгороді зізнається: “В архиерейской службе с ее обстановкою и вообще в декорации мне показалось что-то тибетское или японское.

И при этой кукольной комедии читается Евангелие. Самое подлое противуречие” (Т.5. — С.154). Щодо російської любові до царя (до речі, протиставляючи останню нелюбові до будь-яких царів серед українців) Шевченко іронізує 7 вересня 1857: “Это Царев Курган; народное предание говорит, что Петр Первый, путешествуя по Волге, останавливался на этом месте и всходил на эту гору... Они (земляки мои) чуть ли не догадываются, что если царь взойдет на такую гору, то, верно, недаром, а уповательно для того, чтобы насытым оком окинуть окрестность, на которой (если он полководец) сколько в один прием можно убить верноподданных. А если он, Боже сохрани, агроном, то еще хуже, особенно если окрестность окажется бесплодною, то он высочайше повелит ее сделать плодоносною, и тогда потом и кровью крепостного утучнит бесплодный солончак. Земляки мои, верно, не без причины не освещают своей памятью подобных урочищ” (Т.5. — С.94). Цю ж думку лаконічно й емоційно висловлено в поемі “Сон (“У всякого своя доля”): “Гуля наш батюшка, гуля! / Ура!.. ура!.. ура!.. а, а, а!”.

Поглянувши на росіян очима Т. Шевченка, сьогодні можна зробити такі висновки: 1) етнічна приналежність не мала вирішального значення в російському суспільстві, оскільки це суспільство існувало виключно у формі політичної нації. Не тільки російське суспільство, а й російський етнос був сформований державою; 2) незважаючи на різні форми державного устрою, доктрина російської держави завжди залишалася деспотичною. Саме тому в ХІХ ст. на російському ґрунті виникла деспотична монархія, у ХХ ст. — деспотичний союз парламентських республік і, нарешті, сучасна специфічна форма деспотичної демократії.

Неля Момот

ШЕВЧЕНКІВ ЩОДЕННИК: ЖАНРОВА ГЕТЕРОГЕННІСТЬ ЯК СТРАТЕГІЯ ТЕКСТУ

Текст Щоденника можна умовно поділити на чотири частини залежно від місця, де Шевченко його писав: 1) Новопетровське; 2) подорожування Волгою до Нижнього Новгороду; 3) Нижній Новгород; 4) Москва і Петербург. Кожна частина має власну стилістику, власний ритм розповіді та власну природу і структуру розповідних елементів. Сам автор відповідно позначає закінчення кожної частини. Перша частина, наприклад, закінчується “писальним” забобоном, що в нього вірить чимало хто з письменників: “На сегодня довольно. Пойду в укрепление, достану свежих чернил от Кулиха, новое перо и бумаги на третью тетрадь для сего журнала. Настала новая эпоха, в моей старой жизни должно быть всё новое” (22. 07. 1857)¹. Інші частини він розмежовує датами прибуття та від’їзду, а також супроводжує коментарями про зміни у власному ставленні до тексту: “Со дня выхода парохода из Астрахани, т.е. с 22 августа, я не могу ни за что, ни даже за свой журнал, приняться аккуратно, как это было в Новопетровском укреплении” (28.08.1857) (с.87). Його розхвилювали зустрічі з прихильними до нього людьми.

Першу частину Щоденника поет писав у період бездіяльності й розпачливого очікування на визволення — вона літературно найповніша і найдовершеніша. Друга

¹ Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. — К., 2003. — Т.5. — С.65. Далі Щоденник цитуємо за цим виданням, зазначаючи сторінку в тексті.